

SZÁNTÓ Richárd

A TISZTESSÉGES PIACI MAGATARTÁS KOCKÁZATAI – – ADÓCSALÁS, ADÓELKERÜLÉS

Számos elméleti értekezés foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy mit kockáztat az a piaci szereplő, aki tisztességtelenül viselkedik. Ezek a tanulmányok elsősorban a tisztességtelen piaci magatartást folytató szereplő kockázatait tárják fel, és legtöbbször figyelmen kívül hagyják azt a körülményt, hogy a tisztességtelen piaci magatartásban rejlő kockázatok és bizonytalanságok nemcsak az inkorrekt módon eljáró szereplőket érintik, hanem azokat is, akik ebben a piaci környezetben tisztességesen igyekeznek viselkedni. A tisztességtelen magatartás fajtáit hosszasan lehetne sorolni (adócsalás/adóelkerülés, erőfölénnyel való visszaélés, fogyasztók megtévesztése, korrupció, kartell stb.), jelen cikkben azonban ezek közül egyetlenegy jelenségre, az adócsalásra, illetve adóelkerülésre összpontosít a szerző. Ennek oka kettős: egyrészt vélhetően az adócsalás a legelterjedtebb tisztességtelen magatartási forma, amely a piaci működés során jelentkezik, másrészt minden bizonnyal erről a jelenségről rendelkezünk a legtöbb empirikus vizsgálattal. A cikk végén a szerző általánosítja az adócsalás kapcsán feltárt kockázatokat és bizonytalanságokat a szélesebb értelemben vett tisztességtelen piaci viselkedésre vonatkoztatva.¹

Kulcsszavak: tisztességtelen piaci magatartás, adócsalás, piaci hatékonyság, kockázat, bizonytalanság

Az adócsalás minden bizonnyal egyidős az adófizetéssel. Az államok számára már az ókor óta komoly problémát jelent azoknak a köre, akik valamilyen módon igyekeznek kibújni az adófizetési kötelezettségeik alól. A huszadik században a kérdéskört egyre több kutató vizsgálta, ami valószínűleg annak is köszönhető, hogy az adózás és az adócsalás problematikája számos nézőpont felől közelíthető: felfogható közpénzügyi problémaként, a törvényi szabályozás egyik sarkalatos pontjaként, etikai kérdésként stb. (Andreoni et al., 1998). A főáramú közgazdaságtan figyelmét a hetvenes évek elején keltette fel először a téma, és azóta mind elméleti, mind empirikus munkák nagy figyelmet szentelnek az adóelkerülés kockázatainak. Allingham és Sandmo (1972) klasszikussá vált cikkükben a következőképpen írják le az adóelkerülés elméleti modelljét. A racionális döntéshozó kétféle alternatíva közül választhat: vagy befizeti a rá kivetett adót (az idézett cikkben jövedelemadóról van szó) és nyugodtan alszik, vagy vállalja a lebukás kockázatát és azt, hogyha tetten érik, akkor büntetést fizet. Minél alacsonyabb a lebukás valószí-

núsége, illetve minél kisebb a potenciális büntetés mértéke, közgazdasági értelemben annál inkább megéri adót csalni. Abban az esetben, ha az adóhatóság nagy valószínűséggel felderíti az adócsalásokat, és megbünteti az adófizetés alól kibúvókat, akkor az adófizetők is jobban teszik, ha megfizetik a rájuk kirótt adókat. Ha azonban feltételezzük, hogy az adóellenőrzés valószínűsége meglehetősen alacsony, a várható hasznosság modelljét alapul véve, az adófizetőknek a csalás tűnik a racionális alternatívának. Dhami és al-Nowaihi (2007) szerint az adóelkerülés megtérülése a valóságban olyan magas lehet (91 és 98,5% közé esik), hogy az előbb vázolt modell alapján azt várhatnánk, minden adófizető elcsal valamennyi adót. Az adófizetés ténye ugyanis olyan abszurd mértékű kockázatkezelést feltételez, amely nem feltételezhető a gazdasági szereplőkről.

Ez természetesen még a legelmaradottabb gazdaságokban sincs így, mindenütt van egy – hol kisebb, hol nagyobb – réteg, amely becsületesen befizeti a kivetett adókat, sőt, az adófizetők nagyságrendekkel több adót

fizetnek be, mint amit pusztán közgazdasági racionalitás talaján állva magyarázhatnánk. Ennek köszönhető, hogy az utóbbi évtizedekben a kutatók figyelme egyre inkább afelé fordul, hogy megértsék, milyen motívumai lehetnek az adófizetésnek, milyen változók beemelésével alkothatnának a valós folyamatokat jobban előrejelző modelleket (lásd például Elffers, 2000; Torgler, 2003; Eisenhauer, 2008).

Jelen cikkben amellel fogok érvelni, hogy érdemes továbblépni az előbbi elemzési kereten. Nem vitatva, hogy az adócsalás, illetve adóelkerülés döntéshozatali szituációjának kutatása számos olyan eredményt produkált az elmúlt évtizedekben, amelyekkel jobban megérthetjük az adófizetők és a nem fizetők motivációit, az elemzésekből arra ritkán kapunk választ, hogy az adócsalás milyen piaci és társadalmi károkat okoz, és ez utóbbiak milyen újabb kockázatokat és bizonytalanságokat gerjesztenek a vállalati szektorban. Az adócsalás ugyanis nemcsak az adócsalók és az adót elkerülők számára jelent addicionális kockázatokat, hanem a többi iparági szereplő és végső soron a gazdaság minden szereplője számára. Mi több, egyes bizonytalansági tényezők a tisztességes adófizetők jobban érintik, mint a tisztességtelen magatartást folytatókat. Tanulmányomban igyekszem végig a vállalatok nézőpontjából vizsgálni az adócsalás és -elkerülés kérdését, sokszor adaptálva a (személyi) jövedelemadózással kapcsolatos kutatási eredményeket a vállalati adózás problémájára.

Kockázat és bizonytalanság

Valójában mennyit kockáztatnak az adócsalók és az adóelkerülők? Tényleg csak a lebukás kockázatától kell tartaniuk? A kérdés megválaszolása előtt röviden érdemes áttekintenünk, hogy tulajdonképpen mit is értünk kockázat alatt. Bár a fogalmat nap mint nap használjuk, egységes, mindenki által elfogadott kockázatdefiniációt aligha találunk a nemzetközi szakirodalomban. Anynyi mindenesetre bizonyos, hogy a kockázat egy adott szituációban a lehetséges kimenetek változatosságához, illetve *varianciájához* köthető (Williams – Heins, 1981: 7. o.). Vagy ahogyan Elroy Dimson, a London Business School pénzügyprofesszora szemléletesen fogalmaz: „a kockázat azt jelenti, hogy sokkal több dolog megtörténhet, mint ami tényleg meg is történik” (idézi Bernstein, 1998: 55. o.). És valóban: a döntéshozók egyik alapvető problémája az, hogy egy adott alternatíva választásával olyan kimenetek is bekövetkezhetnek, amelyek számukra kedvezőtlenek lehetnek. Azt mondhatjuk, hogy a kockázat a döntéshozatal immanens részét jelenti, hiszen noha a kockázatok menedzselésé-

re a legtöbb esetben (az értékelésen és az elfogadható kockázat meghatározásán keresztül) van mód, a kockázatok döntéseinkből való teljes eliminálására viszont szinte egyáltalán nincsen.

A legelterjedtebb kockázattelfogás szerint feltételezzük, hogy a jövőbeni események bekövetkezéséhez valamilyen valószínűséget tudunk rendelni. Vagyis azt nem tudjuk megmondani biztosan, hogy mi fog történni a jövőben, ellenben azt igen, hogy a különböző lehetséges kimenetek milyen valószínűségi eloszlás mellett fognak bekövetkezni. Ebben az értelemben a kockázat mérhető és számszerűsíthető, és a döntéshozatal során ezáltal kezelhető és menedzselhető. Egy vállalat teljes kockázatát általában különböző elemekre bontjuk attól függően, hogy az adott veszélyek csak az adott vállalatra (esetleg a közvetlen versenytársaira) leselkednek, vagy az egész gazdaságra kiterjednek, és minden vállalatra egyformán hatnak. Előbbi az egyedi kockázat, amely elméletileg diverzifikációval csökkenthető, utóbbi a piaci kockázat, amelyet viszont diverzifikációval sem lehet elkerülni (Brealey – Myers, 1999). Az egyedi kockázaton belül is megkülönböztethetünk üzleti és pénzügyi kockázatokat. Egy cég üzleti kockázata alapvetően a működésével van kapcsolatban: befolyásolhatja a kereslet és az eladási ár változékonysága, a termelési tényezők költségének ingadozása, hogy mennyire vagyunk képesek az eladási árakat összehangolni a költségek ingadozásával, hogy mennyire tudjuk megfelelően ütemezni az új termékek kifejlesztését, de az is, hogy hogyan alakul a fix és a változó költségek aránya. (A kifejtendő téma szempontjából kevésbé releváns pénzügyi kockázatok a tőkeáttétellel állnak kapcsolatban.) Az üzleti kockázatok a vállalati működés szükséges velejárói, létük természetes még egy hatékony piacon is.

Vannak ugyanakkor olyan helyzetek, amikor a jövőbeni események változatosságához nem tudunk valószínűségeket rendelni. Ezek olyan helyzetek, amikor a döntéshozók még csak becsülni sem tudják döntési alternatíváik lehetséges kimeneteleinek valószínűségét, sőt esetleg még a lehetséges kimenetekkel sincsenek tisztában. Mérhető kockázatok hiányában *bizonytalanságról* beszélhetünk. A bizonytalanság és a kockázat fogalmának ily módon történő szétválasztása Frank Knighthoz köthető. Ahogy „Risk, Uncertainty and Profit” című korszakalkotó művében fogalmaz: „A bizonytalanság alapvetően eltérő értelemben használandó, mint az ismerős kockázat fogalma, a kettő megfelelő szétválasztása azonban idáig nem történt meg.” (Knight, 1921: 19. o.) Knight szerint a bizonytalanság a jövőbeni események bekövetkezési valószínűségei ismeretének hiányát jelenti, míg a kockázat fogalmát a „mérhető-

bizonytalanság” leírással illelhetjük. (Egyesek érvelhetnek úgy, hogy valamilyen valószínűséget mindig tudunk a jövőbeli eseményekhez rendelni, legrosszabb esetben legalább ún. szubjektív valószínűségeket.) A kockázat és a bizonytalanság szétválasztása a strukturális és a parametrikus bizonytalanság dichotómiájával rokon. Előbbi takarja a knighti értelemben vett bizonytalanságot, amikor a döntéshozó nem képes specifikálni minden lehetséges kimenetet. Utóbbi esetben viszont feltételezzük, hogy a döntéshozó ex ante képes meghatározni döntésének minden lehetséges kimenetét, csak azt nem tudja megmondani, hogy mi fog ténylegesen bekövetkezni (Bélyácz, 2004). A kockázatbizonytalanság ellentét leegyszerűsítve értelmezhető úgy is, mennyire hiszünk abban, hogy a jövő a múlt folytatása. Valószínűségeket csak akkor rendelhetünk ugyanis jövőbeli eseményekhez, ha hasonló események a múltban már megtörténtek, és ezáltal relatív gyakoriságok felállításával becsülni tudjuk jövőbeli bekövetkezési valószínűségüket, vagy rendelkezünk azokkal az okozati kapcsolódások ismeretével, amelyekkel – legalábbis korlátozottan – előre jelezhető egy idáig még meg nem történt esemény kimenetele. A bizonytalanság utóbbi értelemben egy teljesen új minőséget takar a kockázathoz képest, szakadási pontokat az események menetében és/vagy olyan komplex rendszereket, ahol már nem tárhatók fel teljes mértékben az egyes tényezők közötti ok-okozati kapcsolatok.

Az adócsalás, illetve adóelkerülés kétségtelenül hordozza a lebukás veszélyét, amely az előbbi fejtegetés értelmében egyértelműen a kockázat kategóriájába sorolható, hiszen mérhető. Bárki kiszámolhatja egy adóellenőrzés esélyét korábbi adatsorok alapján, és a büntetések díjtételei (vagy legalább a tartományai) is mindenki számára ismertek. Ezeket a valószínűségi értékeket és büntetési tételeket azonban árnyalja, ha figyelembe vesszük, hogy az adóellenőrzés kockázatával egy-egy ellenőrzés során korábbi (Magyarországon öt évnél nem régebbi) tevékenységeket is ellenőriz. Utóbbiak – bár bonyolítják a számításokat – nem teszik lehetetlenné a kalkulációt.

Az adócsalás gerjesztette bizonytalanság

Ha egy iparágban senki sem csal adót, akkor abban az iparágban, legalábbis az adócsalásnak köszönhetően, az árak nem fognak torzulni. Ha egy szereplő elkezd egy ilyen „tisztá” iparágban adót csalni, az a többiekkel szemben relatív előnyre tesz szert. Alacsonyabb termelékenységgel is ugyanolyan jövedelmezően tud termelni, mint a többiek, vagy ugyanakkora termelé-

kenységi rátával nagyobb jövedelmet tud elérni. Ekkor közgazdasági értelemben az árak már nem fogják tükrözni a valós piaci helyzetet. Bár egy tisztességes piaci szereplőnek lehetnek elképzelései arról, hogy versenytársai egy adott iparágban adót csálnak, annak pontos mértékét valószínűleg még becsülni is nehezen tudja. A valós piaci információk hiányában azonban a tervezés, a stratégiaalkotás meglehetősen nehézkessé válik. A csalók jelenléte az iparágban ugyanis az információk hitelességét rombolja. Az információk hiánya vagy torzított volta viszont a *bizonytalanságot* növeli. Ebben az esetben nem pusztán újabb kockázatok felmerüléséről van szó (ahogy arról korábban már szóltam, a tervezés során eddig is számolni kellett üzleti kockázatokkal), hanem sokkal nehezebben kezelhető bizonytalansági tényezőkkel. A vállalati döntéshozók nem lehetnek biztosak abban, hogy terveik, stratégiai lépéseik mennyire hiteles információkon alapulnak.

Egy hatékonyan működő piacon, ha egy szereplő rossz piaci döntéseket hoz, akkor a többi szereplővel szemben versenyhátrányba kerül, és előbb-utóbb ki kell vonulnia a piacról, vagy a többiek felvásárolják. Ez a piactisztító mechanizmus viszont már nem működik abban az esetben, ha egy adócsaló is megjelenik a piacon. Az ő rossz döntéseit, illetve hatékonyságának romlását ellensúlyozzák a tisztességtelen piaci magatartásból eredő hasznai. Az ilyen szereplő folyamatosan „zajt fog kelteni” egy korábban jól működő rendszerben, és a téves információk a piaci szereplők számára ezáltal a bizonytalanságot növelik (Reszegi, 2010).

Helyezkedjünk most egy pillanatra a tisztességesen működő vállalat helyébe! Ha az iparág más szereplőinek van lehetősége adót csalni, és a tisztességesen adózó szereplőnek jó oka van feltételezni, hogy mások valóban csalni is fognak, akkor ez a szereplő joggal tarthat attól, hogy a többiek jogosulatlan előnyhöz jutva agresszív árversenybe kezdenek, kihasználva az előbbiekben bemutatott relatív előnyüket. Ezt kivédve nem tehet mást, mint hogy ő is – lehetőleg még a többieket megelőzve – elkezd adót csalni. Ez a játékelméletből jól ismert fogolydilemma szituáció egy adócsalási spirált indíthat be, amelynek társadalmi következményei beláthatatlanok. Nem vitás ugyanis, hogy egy iparágban egyedülként – vagy az elenyésző kisebbség tagjaként – tisztességes piaci magatartást folytatni hosszú távon nem, vagy csak nagyon nehezen lehet, hiszen ehhez olyan termelékenységi előnnyel kell a becsületesen adózó vállalatnak rendelkeznie a többiekkel szemben, amely hosszú távon igen valószínűtlen. Amint tehát egy iparágban újabb és újabb adócsaló cégek jelennek meg, a többi – még tisztességesen eljáró – vállalat is egyre nagyobb készletét érezhet arra, hogy elkezdjen adót

csalni. Ha nem teszi, akkor vagy csődbe megy, vagy új piaci lehetőségeket kell találnia, ahol nem kell a jogosulatlan előnyből fakadó árszempontokra számítani. Ilyen stratégia lehet például valamely eddig nem kiaknázott piaci szegmens megcélzása vagy az exportpiacon való intenzívebb megjelenés. (Utóbbi természetesen feltételezi, hogy az exportpiacon az adócsalás mértéke nem olyan magas, mint az adott helyi piacon).

Az előbbiekből az is következik, hogy az adócsalás gerjesztette bizonytalanságot tekintve rendkívül fontos tényező, hogy egy iparágban mennyire elterjedt az adócsalás, illetve milyen mértéket ölt – ha úgy tetszik, az adócsalás és az adóelkerülés szempontjából az iparág mennyire fertőzött. Minél többen folytatnak ugyanis tisztességtelen piaci magatartást, annál nagyobbak lesznek a csalók keltette zajok, és annál nagyobb esély lesz egy, az összes iparági szereplőt „megégető” agresszív árszempontokra. Az adócsalás terjedésével tehát az iparág-ra jellemző bizonytalanság is nő, amely hatványozottan érinti a becslésként eljáró szereplőket.

Ha újabb és újabb szereplők csatlakoznak az adócsalók, illetve adóelkerülők táborához, akkor már nem csak az iparág működése van veszélyben. Ha egyre többen lépnek ki az adófizetők táborából, az állam által biztosított közszolgáltatások színvonalát is egyre nehezebb lesz fenntartani, ami végső soron természetesen egy adott iparágra is negatívan hathat. Az állam elégséges adóbevételek hiányában alacsonyabb szintű oktatási rendszert, egészségügyi ellátó hálózatot, társadalombiztosítási rendszert stb. működtet, amely végső soron az egész gazdasági szféra – köztük természetesen a kérdéses iparág – működését is gyengíti. A társadalom előbb említett alrendszerei – oktatás, egészségügy stb. ugyanis nem lesznek képesek a legtöbb üzleti tevékenységhez szükséges emberi erőforrás színvonalát fenntartani. Ez a helyzet a játékelmélethez jól ismert jelenséggel, „a közlegelő tragédiájával” modellezhető (Hardin, 1968). Hardin híres példájában gazdálkodók arról döntenek, hogy kihajtsák-e teheneiket a közös legelőre vagy sem. Amennyiben egyikük úgy dönt, kiviszi tehénét a legelőre (ezt a továbbiakban versengésnek nevezzük), akkor annak a gazdának a haszna növekszik, hiszen a közös erőforrást a saját maga számára tudja kiaknázni. A kooperálás ebben a példában azt jelenti, hogy a gazda nem hajtja ki tehénét, mert annak hosszú távú működtetését tartja szem előtt. Hardin kimutatta, hogy a gazdálkodók domináns stratégiája a versengés, azaz a közös legelőre előbb-utóbb mindenki kihajítja a saját tehénét. A közös legelő eltartó képessége ugyanakkor limitált, így újabb és újabb állatok kihajtásával a gazdálkodók számára a határhaszon folyamatosan csökkenni fog, míg legvégül a közös erőforrás (a legelő) teljes felélésével minden állat elpusztul.

A szituációban ennek ellenére a szereplők nem fognak kooperálni, hiszen minden ösztönző a versengés irányába újí őköt.

Hasonló problémát fedezhetünk fel az adófizetés esetében is. Egyetlen adófizető tette lényegében nem befolyásolja az államháztartás egyensúlyi pozícióját (hacsak nem valamilyen kiemelt befizetőről van szó), és így nincsen hatással az állam által nyújtott szolgáltatások színvonalára. A csaló adózó ugyanakkor egyénileg ezzel párhuzamosan nagy hasznokat könyvelhet el. Ha azonban sokan csatlakoznak az adócsalók csoportjához, a be nem fizetett adók az összgazdaság szintjén aggregálódnak, így szignifikánssá és érezhetővé válik az állami szolgáltatások minőségi romlása. Egyesek érvelhetnek úgy, hogy az adóbevételek csökkenése nem feltétlenül jelenti az állami kiadások csökkenését, hiszen az állam más módon is teremthet – legalábbis időlegesen – forrásokat a szolgáltatások színvonalának fenntartásához. Ez rövid távon természetesen igaz, de hosszabb távon a nemzetgazdaság olyan mértékű eladósodottságához vezethet, amely akár államcsődbe is torkollhat. Ez a játékelméleti dilemma némiképp eltér a korábban feltárt csapdahelyzettől. Ott a szereplők abbéli félelmükben kezdtek adót csalni, hogy a többi iparági szereplő is csalni fog, és ők emiatt majd hátrányba kerülnek. Itt a szereplők a csalás révén a potyautas magatartásban rejlő hasznokat igyekeznek kiaknázni, bízva abban, hogy nem az ő magatartásuk okozza majd a rendszer teljes összeomlását. Mindkét csapdahelyzetben ugyanakkor közös, hogy a szereplők viselkedése sajátos spirált indíthat be, amely az adott iparág „fertőzöttségi szintjét” növeli.

De mi a helyzet azokkal, akik becslésként fizetnek? Jelenlétük befolyásolja az adócsalók magatartását? A helyzetet bonyolítja, hogy egy gazdaságban egyaránt adóelkerülésre vagy -csalásra ösztönözhet az is, ha sokan, de az is, ha kevesen döntenek az adók megfizetése mellett. Ha ugyanis sokan fizetnek adót, akkor az adócsalók, illetve az adóelkerülők kevésbé kockáztatják a számukra fontos állami szolgáltatások (működő oktatási és egészségügyi rendszer, fejlődő infrastruktúra stb.) elvesztését, hiszen mások már valószínűleg kellő mértékben hozzájárultak ezek fenntartásához. Ha viszont kevesen fizetnek adót egy gazdaságban, akkor az adóterheket az állam kénytelen kevesebb adófizető között szétosztani, és ezáltal az egy adófizető által befizetendő adó mértékét növelni (Torgler, 2003). (Lényegében ennek lehetünk tanúi Magyarországon is.) Utóbbi esetben a még fizető kevés szereplő vélhetően egyre nagyobb hajlandóságot fog mutatni, hogy csatlakozzon az adócsalók táborához. Itt érdemes megjegyezni, hogy az államnak, a közgazdasági elméletek szerint, nem lehet célja az adócsalás teljes mértékű felszámolása, ha-

nem az optimális adózási szint elérésére kell törekednie (Slemrod, 2007). Nem érdemes ugyanis több erőforrást pazarolni a csalások felderítésére, mint amennyi társadalmi hasznot ennek révén – büntetések befizetése és a nagyobb lebukási kockázatból fakadó félelem – remélhetünk. Mégis, ha az adóhatóság akár tudatosan, akár kényszerből túl sok adócsalót enged futni hagyni, a becslésként adózási morálját mindenképpen rontja. (Az adómorál szerepéről lásd később.)

Az adócsalás esetében elméletileg a potyautas jelenséget (én nem fizetek, de élvezem a többiek befizetéseiből származó hasznokat) az is bátoríthatja, hogy az állami el-látórendszerek lassú erodálásából a vállalatok esetenként csak annyit vesznek észre, hogy például egyre nehezebben találhatnak megfelelő munkaerőt bizonyos pozíciókra, az alkalmazottak többet tartózkodnak betegállományban, vagy az infrastrukturális fejlesztések hiányában lassabban érnek a szállítmányok a rendeltetési helyükre. Elméletileg végezhetünk arra nézve becsléseket, hogy mennyibe kerül az államháztartásnak a különböző rendszerek fenntartása, azt azonban, hogy ez a vállalatok számára milyen veszteségeket okozhat, aligha számszerűsíthetjük pontosan. Ebben az esetben is inkább *bizonytalanságról* beszélhetünk kockázatok helyett. A vállalati döntéshozók tudják, hogy a kedvezőtlen államháztartási folyamatok rájuk is negatívan fognak hatni, de hogy a különböző forgatókönyveknek mekkora az esélye, azt nem, vagy csak nagyon nehezen tudják kiszámolni.

Elméletileg kalkulálható lenne, hogy várhatóan az adózóknak mekkora része fog tisztességesen eljárni, és mekkora nem, amelyből következtethetünk az állami egyensúly romlására, és vele párhuzamosan az állam által nyújtott szolgáltatások színvonala csökkenésének a mértékére. Figyelembe véve viszont azt, hogy az előbbi tényezők számos más inputtól is függenek (gazdaságpolitika, nemzetközi konjunktúra stb.) a közvetlen kapcsolat csak nehezen vagy egyáltalán nem tárható fel.

Az adócsalás gerjesztette spirálnak az előbbieket mellett egy további adócsalás negatív hatása is van. Az állam, amennyiben érzékeli, hogy a gazdasági szereplők egyre nagyobb és nagyobb arányban csálnak adót, egyre gyakrabban kényszerül arra, hogy módosítsa az adózási környezetet, bezárja a nyitva hagyott kiskapukat, transzfert hajtson végre bizonyos adófajták között, vagy egyszerűen csak növelje bizonyos adónemek mértékét. (Utóbbiak mindegyikére találhatunk számos példát az elmúlt évek magyarországi szabályozásában.) Az állandóan változó adózási szabályok ugyanakkor tovább növelik a bizonytalanságot, és ezzel még jobban aláássák a piaci hatékonyságot. A vállalatok ugyanis így sohasem lehetnek biztosak abban, hogy a jónak tűnő döntéseik nem válnak-e igen gyorsan irracionális

választásokká, köszönhetően a megváltozott adózási feltételrendszernek. Ehhez még azt is hozzátehetjük, hogy a bürokratikus szabályozás bonyolultsága olykor már szinte lehetetlenné teszi a minden tekintetben jogkövető magatartás folytatását.

Az eddigi következtetéseket áttekintve jól látszik, hogy a vállalati adócsalást tekintve az egyik legnagyobb probléma az, hogy nemcsak olyan kockázatokat azonosíthatunk – ezekről szoltam a bevezetőben –, amelyek kizárólag az adócsalót, illetve -elkerülőt érintik. Léteznek ugyanis olyan kockázatok (ezeket tartam fel ebben a fejezetben), amelyek ugyan az adócsaló magatartásából fakadnak, de egyaránt vonatkoznak az adócsalóra és a becslésként adófizetőkre is. A bizonytalanság koncepciójának bekapcsolását az elemzésbe az indokolja, hogy az adócsalás elszaporodása, a folyamatok esetleges visszafordíthatatlansága már egy új minőséget eredményez a jövő kiszámíthatatlanságában. A jövő – utalva a kockázat és a bizonytalanság dichotómiájának bemutatásánál leírtakat – nem a múlt folytatása, hanem egy teljesen új helyzet, amire nehezen készülhetnek fel a gazdasági szereplők. És itt nem pusztán egy olyan piaci kockázatról beszélhetünk, amelyet a vállalatok nem tudnak diverzifikálni, hanem egy olyan bizonytalanságról, amellyel még számolni is nehezen tudnak.

Nemzetgazdasági szempontból az is fontos fejlemény, hogy az adócsalás mértékének elharapódzásával a kockázati szintek növekednek, és így a vállalatokkal szembeni hozamelvárások is emelkednek. A vállalatok jövedelemtermelő képessége csökken, és ez a folyamat összességében kannibalizálja a növekedési potenciált a gazdaságban. Az adócsalás növekvő mértéke ennek megfelelően az adott gazdaság nemzetközi versenyképességét is rontja, potenciális új belépők hátrálhatnak meg a zavaros piaci körülmények láttán, illetve a már bennlévő szereplők is dönthetnek úgy, hogy nem kívánnak ilyen feltételek mellett az illető gazdaságban működni, és elhagyják az országot. Kétségtelen tény ugyanakkor az is, hogy a kockázati szintek és a hozamelvárások iparáganként eltérőek lehetnek, az adócsaláshoz a szereplők különböző iparágakban ugyanis eltérő mértékben férhetnek hozzá (az iparági sajátosságok és a vállalatok normakövetési hajlandóságának kapcsolatáról lásd bővebben Könczöl [2010] tanulmányát).

Az előbbieket összefoglalva elmondható, hogy az adócsalás mértékének bővülése a tisztességes szereplők piacról való kiszorulásához vezethet. Ez a folyamat az adóterhelés növekedésével ráadásul egyre intenzívebbé válik, hiszen így az adócsalók relatív hasznai is nagyobbak lesznek. Másik fontos következmény a gazdaság makrokockázatainak a növekedése. Utóbbi elsősorban arra vezethető vissza, hogy a növekedési

kilátások romlásával párhuzamosan az üzleti környezet bizonytalansága is növekszik. Az adócsalás elszaporodásával vélhetően gyakoribbak lesznek a szabályozási változtatások, az új adóformák bevezetése stb., ami rontja a gazdálkodás kiszámíthatóságát.

Akkor miért fizetünk?

Ha az adóelkerülés racionális választásnak minősül, akkor feltétlenül érdemes elgondolkodni azon a problémán, hogy a vállalatok (és a magánszemélyek) mégis miért fizetnek ilyen nagy számban adót. A kutatások arra világítanak rá, hogy a várható hasznosság elmélete által kiemelt fontosságú tényezők – az adóráták nagysága, az adóellenőrzés valószínűsége és a lebukás esetén fizetendő büntetés mértéke – befolyással vannak az egyének és a vállalatok adófizetési hajlandóságára (Blackwell, 2002). A korábban említett dinamikus modellek – amelyek figyelembe veszik, hogy egy esetleges ellenőrzés esetén több évre visszamenőleg is vizsgálódhat az adóhatóság – még nagyobb adófizetőségi hajlandóságot vetítenek előre (Allingham – Sandmo, 1972). Az előbbi tényezőket azonban ki kell egészítenünk az adócsalással kapcsolatos morális költségek nagyságával, amelyek lényegében az adómorállal vannak kapcsolatban (Szántó – Tóth, 2001). Erard és Feinstein (1994) játékelméleti modelljük megalkotásakor azt állítják, hogyha feltételezzük, hogy mindig van egy adott kör, amelyik becsületesen adót fizet, és sohasem mérlegeli az adócsalásban rejlő potenciális hasznokat és kockázatokat, akkor ennek a modellnek az előrejelzései sokkal közelebb fognak állni a valósághoz, mint azoknak a várható hasznosság elméletre épülő modellek eredményei, amelyek önérdékkövető, bármilyen helyzetben csalni képes szereplőket feltételeznek.

Az előbbiekkal összhangban Elffers (2000) alapvetően három feltétel meglétéhez köti az adócsalás elkövetését. Az adófizetőnek egyrészt hajlandóságot kell mutatnia az adócsalásra vagy -elkerülésre, másrészt rendelkeznie kell a lehetséges eszközökkel a csalás végrehajtására, harmadrészt toleránsnak kell lennie a tettében rejlő közvetlen kockázatokkal szemben. Az első szint – az adófizetési hajlandóság – a nemfizetéssel kapcsolatos kísértésekkel, illetve az adófizetők morális tartásával függ össze. A kockázat terminológiáját alkalmazva azt mondhatjuk, hogy az adócsalásnak morális kockázata is vannak. Fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy ennél a pontnál nem a megbízó-ügynök problémából jól ismert morális kockázatokra (moral hazard) gondolok, hanem sokkal inkább arra, hogy az egyén azáltal, hogy adót csal, saját magával vagy közvetlen környezetével is konfliktusba kerülhet. Egy potenciális adócsalónak olyan kérdéseket kell feltennie magának,

hogy „tudok-e ezek után tükörbe nézni?”, „Mit fognak szólni a családtagjaim”, „Mit fognak rólam gondolni a beosztottjaim?” stb. Az adócsalót azonban nemcsak a közvetlen környezete ítélni el, hanem – amennyiben még egy kevésbé vagy egyáltalán nem fertőzött iparágról van szó – az iparág többi szereplője is. Ha valakiről egyértelművé válik, hogy adót csal, az számíthat arra, hogy a többiek nem létesítenek vele üzleti kapcsolatokat, nem kooperálnak vele az egész iparágat érintő kérdésekben stb. Ez az adócsaló számára azonban nemcsak morális, hanem ténylegesen megjelenő költségeket vagy bevételkiesést is jelenthet.

Többen úgy vélik, hogy nem szabad összetéveszteni a lelkiismeret belső készletét a külső környezet megbélyegzésének veszélyével. Sokan mellett érvelnek, hogy az egyén belső morális tartása sokkal inkább hozzájárulhat a jogkövető magatartás kialakulásához, mint a közösségi megbélyegzéstől való félelem (Eisenhauer, 2008). Az adócsalás nem is feltétlenül derül ki mindig az adózó környezete számára: amennyiben a csalás mértéke kisebb, és az adózó rendben megfizeti a büntetését, úgy meglehet, esete nem kerül nyilvánosságra. A megbélyegzés vagy a társadalmi kirekesztés hatását lebecsülő kutatások azonban rávilágítanak a személyi jövedelemadó és a társasági adózás különbségére: az egyének esetében a nemfizetés a legtöbb esetben valóban nem kap nagy publicitást, így az adócsalónak nem kell számolnia azzal, hogy környezete elítéli. A vállalatok esetében azonban nem feltétlenül ez a helyzet. Ahogy azt az előbb is jeleztem, egy iparág szereplői – főként, ha kevés szereplős iparágról van szó – több-kevesbé tisztában lehetnek azzal, hogy versenytársaik milyen magatartást folytatnak, és kivethetik maguk közül a tisztességtelenül eljáró szereplőt.

Több kutatás során igyekeztek feltárni azokat a tényezőket, amelyek az adómorált erősíthetik. Ilyenek lehetnek az életkor (az idősebbek adómorálja érzékenyebb), a nemi különbségek (a nők adófizetési hajlandósága általában magasabb), a kormányzatba vetett bizalom, az adófizetésből fakadó büszkeség vagy a vallásosság (Torgler, 2003). Kevésbé kutatott ugyanakkor, hogy növekszik-e az adófizetési hajlandóság akkor, ha a gazdaság szereplői felismerik, hogy az adók megfizetésének kikerülése valójában egy társadalmi csapdahelyzet, miképpen arra igyekeztem rávilágítani az előző részben. Feltételezhető ugyanis az, hogyha a szereplők számára egyértelmű, hogy hosszú távon az összes résztvevő rosszul jár (akár azért, mert agresszív árversenyben kell beszállnia, vagy az egyre csökkenő mértékű és minőségű állam által nyújtott szolgáltatásokra kell számítnia), akkor az változtat az adófizetési hajlandóságukon az adómorál változásán keresztül.

VEZETÉSTUDOMÁNY

Elffers modelljének második szintjét, az adócsalásra való lehetőséget, elsősorban az adórendszerbeli kiskapuk, az adóelkerülés módjainak ismerete biztosítja. A valóságban bizonyos iparágakban meglehetősen nehéz adót csalni: egy multinacionális vállalat beszállítójaként például, vagy ahol egy cég költségstruktúrájában az anyagköltségek dominálnak, sokkal nehezebb az adófizetést megkerülni, mint mondjuk, egy szolgáltató vállalkozás esetében (utóbbinál a teljesítés ténye igen szubjektív, és az adóhatóság részéről csak nehezen ellenőrizhető). A legtöbb esetben az is látható, hogy bizonyos vállalatméret felett a gazdasági racionalitás is diktálhatja a jogkövető magatartást. Az adófizetés megkerüléséhez ugyanis a vállalatnak olyan technikákat kell alkalmaznia, amely az átlátható működést egy vállalatméret felett jelentékeny mértékben veszélyezteti. Végül ennél a pontnál nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a ténytet sem, hogy az adóhatóság a vállalatokat általában nem véletlenszerűen ellenőrzi. A lebukás kockázata nem pusztán az elmúlt években tapasztalt adóellenőrzések relatív gyakoriságával mérhető, hiszen feltételezhető, hogy az adóellenőrzések általában azokat a cégeket sújtják, amelyekről – múltjukat, pénzügyi beszámolóikat, bevallott adóikat áttekintve – gyanítható, hogy nem, vagy nem teljes mértékben fizették meg adójukat. Így minden bizonnyal nem racionális túl látványos módon csalni, és az adócsalás mértéke kulcskérdés egy adócsaló számára. (Természetesen az adóhatóság apparátusának mérete korlátja a minél teljesebb körű ellenőrzésnek, így még akkor is relatíve alacsony a lebukás veszélye, ha a hatóság nem vaktában ellenőrzi.)

Elffers modellje szerint az adófizető csak a morális tartás hiánya és az adócsalás elvi lehetősége esetén dönthet az adócsalás mellett, lényegében a várható hasznosság elmélete alapján. Vagyis az adófizető kizárólag a számára morálisan elfogadható alternatívák közül választ, így az adócsalás csak akkor jöhet szóba, ha a tisztességtelen cselekedet elkövetése már átjutott az egyén morális szűrőin.

Más kutatások felvetik, hogy a várható hasznosság elméleti keretrendszere – mindenféle kiegészítésekkel és megkötésekkel együtt – alapvetően alkalmatlan az adófizetők magatartásának modellezésére. A Daniel Kahneman és Amos Tversky (1979) által megalkotott lehetőségelméletnek (prospect theory) az adócsalás jelenségére vonatkozó előrejelzései viszont relatíve jól illeszkednek az empirikus tapasztalatokhoz (Dharmal-Nowaihi, 2007). A lehetőségelmélet a nyereségek tartományában kockázatkérülő, a veszteségeiben kockázatvállaló döntéshozókat feltételez, melynek háttérben a veszteségektől való erős félelem áll (loss aversion). Mindemellett Kahneman és Tversky (1979)

szerint a döntéshozók a kis valószínűségeket túlsúlyozzák, míg a nagyobbakat többnyire alulbecsülik. Az előbbi torzítások okozzák azt, hogy a döntéshozók – köztük természetesen az adófizetők is – látszólag irracionális gazdasági döntéseket hoznak.

Az adócsalás kockázatainak kiterjesztése más tisztességtelen piaci magatartásokra

Láttuk, az adócsalás piaci torzulásokhoz, a piaci hatékonyság csökkenéséhez, a gazdaság egészének és a vállalatok kockázatának a növekedéséhez vezet. A tanulmány elején említettem, hogy a tisztességtelen üzleti magatartásnak számos válfaja képzelhető el, amelyeknek csak egyike az adócsalás, illetve az adóelkerülés. Az adócsalás kapcsán feltárt kockázatok és bizonytalanságok azonban többé-kevésbé értelmezhetők más tisztességtelen magatartásmintákkal kapcsolatban is. A legtöbbjüknel ugyanis megfigyelhető az a kettősség, amely az adócsalás problematikáját jellemzi. Egyrészt kapcsolható hozzájuk egy közvetlen kockázat, amely a tettenérés/lebukás kockázatát takarja. A korrupció, a fogyasztók megtévesztése, a kartellmegállapodás stb. elkövetése magában hordozza a lebukás veszélyét, amellyel egy racionális döntéshozó kalkulálhat. Az is valószínűsíthető – bár erre nézve sokkal kevesebb empirikus adattal rendelkezünk –, hogy az adóellenőrzéshez hasonlóan viszonylag alacsony a tettenérés valószínűsége a korrupció, a kartellmegállapodások vagy a fogyasztók megtévesztésének esetében (igaz az ellenőrzés esélye és a lehetséges büntetések nagysága meglehetősen nagy arányban térhet el az előbbi esetekben). A tisztességtelen magatartásminták közvetlen kockázata teljes mértékben visszavezethető a Nobel-díjas Gary Becker bűnözésre vonatkozó közgazdasági elméletére, mely szerint az emberek racionális döntéshozóként mérlegelnek a jogkövető magatartás és a bűn elkövetése között. A választást egyaránt befolyásolja a kiróható büntetés nagysága, a felelősségre vonás valószínűsége, valamint más egyéb változók, mint a döntéshozó vagyoni helyzete vagy a büntett elkövetésére való hajlandósága (Becker, 1968).

A közvetlen kockázatok mellett azonban olyan jövőbeli potenciális negatív hatásokkal is számolnunk kell, amelyeket sokkal nehezebb számszerűsíteni, és inkább a bizonytalanság kategóriájába kell sorolnunk. A tisztességtelen piaci magatartás elszaporodása egy iparágban vagy az egész gazdaságban végső soron az iparág vagy a teljes gazdaság működését ássa alá, és fokozatosan erodálja a szereplők feltételrendszerét, amelyben működnek. Az állami megrendelésekkel kapcsolatos korrupció például az állami bürokrácia elbur-

VEZETÉSTUDOMÁNY

jánzásához és hosszú távon az ügyintézés lassulásához vezethet, hiszen a hivatalnokok a rendszer átláthatatlanságában, illetve lassításában érdekeltek. Ironikusan azt mondhatnánk, hogy a „kenőpénz” hosszabb távon nem az ügyintézés olajozásához, hanem a teljes rendszer lassulásához vezet (Hankiss, 1983).

Mindezzel azonban nemcsak az állami működés hatékonysága romlik, hanem a szereplők egyre kevésbé lehetnek biztosak abban, hogy annak, amit látnak, érzékelnek, mennyi a valóságtartalma. Ha a tisztességtelen piaci magatartás elterjedté válik, akkor az üzleti döntéshozók nem tudják, hogy mennyiben bízhatnak meg például egy vállalati mérleg valóságában, mennyiben remélhetik, hogy piaci partnerük betartja szerződésben vállalt kötelezettségeit, vagy üzlettársukról mikor derül ki, hogy korábban pénzmosásos ügyekben vett részt. Ezekhez a váratlan eseményekhez nagyon nehéz valószínűségeket rendelni, a valós információk hiányában a bizonytalanság mértéke nő.

Összefoglalás

Mit kockáztat az a vállalat, amelyik adót csal? A neoklasszikus közgazdaságtani elméletek szerint azt, hogy ha tetten érik, büntetést kell fizetnie. Ennek megfelelően a racionális gazdasági szereplők adófizetésről hozott döntéseit elsősorban az adók mértéke, az adóellenőrzés valószínűsége és a más legális tevékenységekből elérhető jövedelem nagysága határozza meg. Ebben a cikkben arra igyekeztem rávilágítani, hogy mindezek felül az adócsalásnak (és ezt kiterjesztendő, más tisztességtelen magatartásoknak is) van egy további kockázata is: nevezetesen az, hogy az adócsalót mások is követni fogják. Ennek a tendenciának a következményeit viszont csak korlátozottan tudjuk számszerűsíteni, így ezt a folyamatot sokkal több bizonytalanság jellemzi, mint a közvetlen kockázatokat. Az adócsalók folyamatosan zajt keltenek egy hatékonyan működő piacon, a szereplőknek téves, illetve torzított információkra alapozva kell meghozniuk döntéseiket. Emellett feltételezhető, hogy egy adócsalással fertőzött iparágban egyre többen éreznek késztetést arra, hogy ők is adót csaljanak, egyrészt tartva attól, hogy versenyhátrányba kerülnek a csalókkal szemben, másrészt szeretnék kihasználni a potyautas magatartásban rejlő lehetőségeket.

A valóságban azonban sokkal többen fizetik meg adójukat, mint azt a várható hasznosság elmélete előrevetítené. Ennek egyik oka az lehet, hogy az adófizetéssel kapcsolatban léteznek morális kockázatok is: az adófizető saját integritása van veszélyben, és erősebb adómorállal bíró társadalmakban az adót nem fizetők megbélyegzése is bekövetkezhet. Az is jól látható,

hogy az adócsalás lehetősége nem mindenki számára egyformán hozzáférhető, egyes iparágakban, bizonyos költségszerkezet vagy vállalatméret mellett a szereplőknek csekély mértékben van lehetősége adót csalni. Utóbbi tényezők biztatóan hathatnak az adózással és adócsalással kapcsolatos jövőképeinkre, de minden bizonnyal sok időnek kell eltelnie addig, amíg a gazdasági szereplők maguk is felismerik az adócsalás keltette összes addicionális kockázatot és bizonytalanságot.

Lábjegyzet

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Reszegi László segítőkész tanácsait, építő jellegű kritikáit. Köszönettel tartozom Wimmer Ágnesnek is, aki a kutatási anyag strukturálásában, az eredmények rendszerezésében volt segítségemre. Az írás esetleges hiányosságaiért és tévedéseiért azonban kizárólag a szerző tartozik felelősséggel.

Felhasznált irodalom

- Allingham, M.G. – Sandmo, A. (1972): Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, Vol. 1, No. 3–4, p. 323–338.
- Andreoni, J. – Erard, B. – Feinstein, J. (1998): Tax Compliance. *Journal of Economic Literature*, Vol. 36, No. 3, p. 818–860.
- Becker, G. (1968): Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, Vol. 76, No. 2, p. 169–217.
- Bélyácz I. (2004): A kockázat változó szerepe az értékszámításban. Akadémiai székfoglaló, elhangzott 2004. november 22-én. MTA, Budapest
- Bernstein, P.L. (1998): Szembeszállni az Istennel. Panem-Wiley, Budapest
- Blackwell C. (2002) A Meta-Analysis of Tax Compliance Experiments, Working Paper, Charleston College
- Brealey, R.A. – Myers, S.C. (1999): Modern vállalati pénzügyek. Panem, Budapest
- Dhami, S. – al-Nowaihi, A. (2007): Why do people pay taxes? Prospect theory versus expected utility theory. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 64, p. 171–192.
- Eisenhauer, J. G. (2008): Ethical preferences, risk aversion, and taxpayer behavior. *The Journal of Socio-Economics*, Vol. 37, p. 45–63.
- Elffers, H. (2000): But taxpayers do cooperate! In: van Vugt M. – Snyder, M. – Tyler, T. R. – Biel A. (eds.): *Cooperation in Modern Society: Promoting the Welfare Communities, States and Organizations*. Routledge, London, p. 184–194.
- Erard, B. – Feinstein, J.F. (1994): Honesty and evasion in the tax compliance game. *The RAND Journal of Economics*, Vol. 25, No. 1, p. 1–19.

- Hankiss E. (1983): A korrupció. In: *Társadalmi csapdák/Diagnózisok*. Magvető Kiadó, Budapest, p. 75–144.
- Hardin, G. (1968): Tragedy of the Commons. *Science*, Vol. 162, p. 1243–1248.
- Kahneman, D. – Tversky, A. (1979): Prospect Theory: An Analysis Under Risk. *Econometrica*, Vol. 47, No. 2, p. 263–291.
- Knight, F. (1921): Risk, Uncertainty and Profit. Hart, Schaffner, and Marx Prize Essays, no. 31. Boston and New York: Houghton Mifflin. (Reprinted 2002 by Beard Books, Washington D.C.)
- Könczöl E. (2010): Üzleti modellek a piaci változások tükrében. *Vezetéstudomány*, XLI. évf. 7–8. sz. 25–32. o.

- Reszegi L. (2010): Hatékony piac, hatékony vállalat? *Vezetéstudomány*, XLI. évf. 7–8. sz. 3–15. o.
- Slemrod, J. (2007): Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 21, No. 1, p. 25–48.
- Szántó Z. – Tóth I. J. (2001): A rejtett gazdaság és az ellene való fellépés tényezői. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 48, No. 3, p. 203–218.
- Torgler, B. (2003): To evade taxes or not to evade: that is the question. *Journal of Socio-Economics*, Vol. 32, p. 283–302.
- Williams, C.A. – Heins, R.M. (1981): Risk Management and Insurance. McGraw-Hill, New York

A NOVOFER Alapítvány felhívása a 2010 évi Gábor Dénes-díj adományozására

Az 1989-ben alapított és 2007 évben Kármán Tódor díjjal elismert NOVOFER Alapítvány, 22. alkalommal hirdeti meg a GÁBOR DÉNES-DÍJ felterjesztési felhívását.

Díjazási javaslatot a gazdasági tevékenységet folytató társaságok, a kutatással, fejlesztéssel, oktatással foglalkozó intézmények, a kamarák, a műszaki és természet-tudományi egyesületek, a szakmai vagy érdekvédelmi szervezetek ill. szövetségek vezetői, továbbá a Gábor Dénes-díjjal korábban kitüntetett szakemberek nyújthatnak be.

A Felterjesztők GÁBOR DÉNES DÍJ-ra javasolhatják azokat az általuk szakmailag ismert, kreatív, innovatív, magyar állampolgársággal rendelkező, jelenleg is tevékeny (kutató, fejlesztő, feltaláló, műszaki-gazdasági vezető) szakembereket, akik valamely gazdasági társaságban vagy oktatási, kutatási intézményben:

- kiemelkedő tudományos, kutatási-fejlesztési tevékenységet folytatnak,
- jelentős tudományos és/vagy műszaki-szellemi alkotást hoztak létre,
- tudományos, kutatási-fejlesztési, innovatív tevékenységükkel hozzájárultak a környezeti értékek megőrzéséhez,
- személyes közreműködésükkel nagyon jelentős mértékben és közvetlenül járultak hozzá intézményük innovációs tevékenységéhez.

A díj: – személyre szóló, így alkotó közösségek csoportosan nem jelölhetők,
– nem egy életpálya elismerését, hanem az elmúlt 5 évben folyamatosan nyújtott, kiemelkedően eredményes teljesítmény elismerését célozza,
– csak egyetlen alkalommal nyerhető el és a Kuratórium nem adományoz posztumusz díjat.

Az előterjesztéssel kapcsolatos részletes tudnivalók, az adatlap és a felhívás a www.novofer.hu honlapról letölthetők. Az előterjesztést mind elektronikusan, mind papíralapon be kell nyújtani.

Az elektronikus és a papíralapú jelölés beküldési/postára adási határideje: **2010. október 8.** Nyilvános eredményhirdetés és díjátadás: **2010. december 16., Parlament**

További felvilágosítás kérhető:

Garay Tóth János kuratóriumi elnöktől (06-30-900-4850) vagy Kosztolányi Tamás titkártól (Fax: 319-8916 Tel.: 319-5111, e-mail: alapitvany@novofer.hu)

Budapest, 2010. Július 8.

Garay Tóth János
a kuratórium elnöke